

HAGABLADET

Nr 2 / 2004

Gjutjärnet och Hagaparken

AV BARBRO HOVSTADIUS

Tack vare ny teknik, utvecklad i England, fick gjutjärnet under 1800-talet en ny och revolutionerande betydelse. Det användes till byggnads- och brokonstruktioner, maskiner, redskap och husgeråd. Därmed lades grunden för den industriella revolutionen. Även inom konsthantverket fick det stor betydelse, speciellt under empiren, då den svarta färgen blev högsta mode som kontrast till de starka färgerna. Gjutjärnets epok har avsatt flera intressanta spår också i Hagas omgivning.

Bilden här intill visar Haga slott på 1850-talet. Det användes då av Oscar I och drottning Josefina, som sedan 1820-talet disponerat det omväxlande som bostad och för sommarvistelser. Slottet benämndes till en början Gustav IV Adolfs paviljong, då det byggdes på hans initiativ efter ritningar av arkitekten Carl Christoffer Gjörwell. Huset stod färdigt 1809 och kungaparet var helt nyinflyttade, när kungen fängslades och avsattes. Tiden fram till Oscar och Josefinas tillträde användes slottet korta perioder på sommaren av drottning Desideria, därav även namnet Drottningens paviljong.

Landskapet kring byggnaderna på

Haga slott på 1850-talet. Litografi av A. Weidel, Nationalmuseum. Foto Erik Cornelius.

Gustav III:s Haga formades av arkitekten Fredrik Magnus Piper på 1780-talet. Det blev en park i engelsk stil med slingrande promenadvägar bland trädklädda kullar och öppna gräsytor, en miljö som vi än i dag kan njuta av och som på Gustav III:s tid var tillgänglig för den "anständigt klädda" allmänheten. På bilden ser vi det ljusa slottet inbäddat bland lummiga träd, men i ett nyktrare ljus än i tidigare decenniernas romantiskt drömska land-

skapsmåleri. Det är en bild i de topografiska planschverkens anda, som förmedlar detaljer för den historiskt intresserade.

I förgrunden till höger syns en bro till en holme i vattnet. Brospannet vilar i två finmaskiga nät, som hålls av två gestalter, stående på stora stenar på stabila fundament. Av Slottsarkivets räkenskaper för *Haga Kongl. Lust Slott och Park* framgår att Georg Theoder Chiewitz 1845 lämnat in ritningar >>>

HAGABLADET

är en tidning för natur och kultur vid Haga-Brunnsviken. Den utkommer med fyra nummer per år. Lösnummerpris 10 kr.

REDAKTION:

Evalena Lidman,
Sverker Michélsen.

ANSVARIG UTGIVARE:

Lars Sundström,
Haga-Brunnsvikens
Vänner.

HAGA-BRUNNSVIKENS
VÄNNER

info@haga-brunnsviken.org
Box 23224
104 35 Stockholm

Guiderna blommar!

DET ÄR GODA TIDER FÖR guider. Söndagen den 13 juni är det dags för årets upplaga av Hagadagen – se tidningens sista sida för program. Då har man med guiders benägna hjälp goda möjligheter att bekanta sig med Haga och omgivning.

Det ser bra ut för de tryckta guiderna också. Martin Stugarts *Längs Stockholms stränder* är en. Tre av Stugarts promenader porträtterar Haga-Brunnsviken. För den intresserade gäller det att hålla sig framme på Hagadagen:

boken kan vinnas i en tipspromenad. Brunnsviken finns med även i *Barnvagnspromenader i Stockholm* av Annika Jonsell och Charlotte André. Såsom hörs på namnet riktar sig boken till den som har små barn att tänka på. Så exempelvis förekommer en andsymbol på kartorna, för att peka ut bra ställen att mata fåglar...

I den digitala världen händer det också saker. Hemsidan www.nationalstadsparken.se har nyligen fått ett tillskott i form av en "länkguide" till parken. Och Kungl. Djurgårdens Förvaltnings

hemsida ska inom kort utökas med en kartbaserad kunskapsbas om parken (kan hittas via www.royalcourt.se).

Parallellt med årets Hagadag arrangeras ett nytt, stort evenemang, Ulriksdal Flower show, som pågår från den 10:de till den 13:de juni. För information om tider och biljetter se www.ulriksdalflowershow.se. Varför inte ta chansen att kombinera en guidetur på Hagadagen med ett strövtåg bland blommor! ●

ULRIKSDAL
FLOWER SHOW

»»» till "en ny hängbro till H.M. Drottningens Holme". De godkändes av Oscar I i april detta år och uppsattes till sommaren. Skulpturerna är utförda i gjutjärn och signerade av skulptören Per Lundgren och Jacques Lamm, ägare till Ludvigbergs verkstad i Stockholm, som utförde gjutningen. De är utformade som morianer, målade svarta med blåvitrandiga höftskynken, en lekfull illusion och ett uttryck för tidens romantiska exotism. Som symboler för den goda och tjänande vilden förekommer de ofta på möbler, urfoder och annat konsthantverk.

Dokumentet i Slottsarkivet ger fler inblickar i miljön kring holmarna. 1843 berättas att muddringen av kanalerna framför slottet fortgått och att man för statsmedel uppfört ett svanhus på en av holmarna. I oktober 1849 vistas kungen på Haga och önskar att de två gondolerna i skjulet läggs ut i kanalen framför slottet, troligen de gondoler som 1787 byggdes i Karlskrona för Gustav III. De nämns även i september 1854, då "de i Canalen utlagde Gondolerna" så fort som möjligt ska tas in i skjulet eftersom kungen och drottningen avflyttat till Drottningholm. Svanarna och gondolerna återfinns på målningar sedan 1790-talet. Det är således en mer än halvsekel-gammal pittoresk tradition som bryts när Brunnsvikens på 1860-talet sänks, de romantiska kanalerna sinar och holmarna förenas med fastlandet. Den lilla bron med morianerna flyttas på Karl XV:s önskan till Igelbäcken i Ulriksdals slottspark. I början på 1990-talet renoveras bron och får en fast konstruktion med fisknäten fästade i brobjälkarna.

Den ovan nämnde arkitekten och ingenjören Chiewitz hörde till de unga

och välutbildade som präglade den nya industriella perioden. Han var mycket intresserad av gjutjärnet och öppen för de nya lösningar som materialet erbjöd. Oscar I var också en modernt inriktad person, väl insatt i tidens strömningar och han anlätade Chiewitz för en rad uppdrag. Tillsammans med en kompanjon konstruerade Chiewitz flera broar av gjutjärn, däribland Djurgårdsbron och Järnbron i Uppsala. Ritningarna till båda godkändes av Oscar I i december 1845 och båda gjöts vid Brevens bruk i Närke.

Oscar I beundrade Gustav III:s Haga men ville gärna ändra i de gamla husen. Till vänster om slottet på bilden ligger köksbyggnaden, uppförd på 1780-talet efter ritningar av Louis Jean Desprez. Den fick Chiewitz i uppdrag att modernisera. Bland annat sänkte han tornet och tillfogade kreneleringen längs takfoten, men det medeltida anslaget fanns redan från början.

Ett stycke till höger utanför bilden står ett monument i gjutjärn över prins Gustaf, född på Haga slott 1827. Det ritades i nygotisk stil av arkitekten Johan Fredrik Åbom och gjöts vid Bolinders verkstad. Det placerades på Rålambsholmen 1854, två år efter prinsens död. Minnesmärken och gravmonument av gjutjärn blev mycket vanliga under 1800-talets senare del, då nygotik blev synonymt med gotisk stil, liksom benämningen Oscar I:s stil.

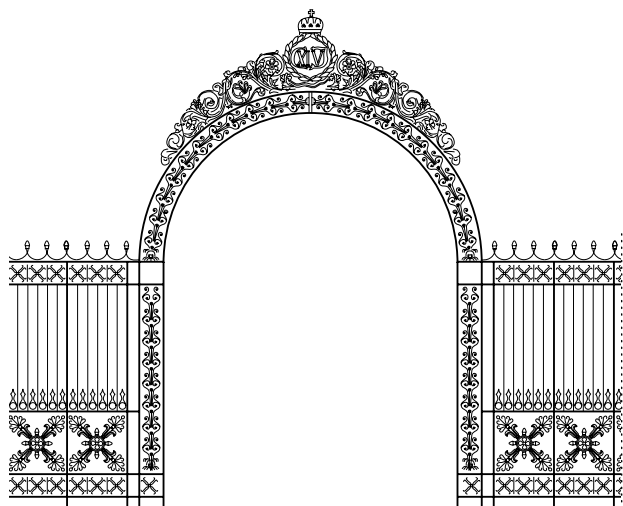
I arkitekturen användes gjutjärnet tidigt till räcken och grindar och i England trycktes redan på 1820-talet böcker med förlagor i olika historiska stilar. Hagaparkens grindar vid norra och södra infarten är båda av

gjutjärn, men de tycks ha tillkommit vid olika tidpunkter. Enligt räkenskaper i Slottsarkivet har den södra infarten med två vaktstugor, järngrindar och staket uppförts 1817. Enligt räkenskaperna renoverades grindarna i samband med uppsättningen. Det relativt enkla utseendet tyder på att de är äldre, och detta antagande styrks av en notis från 1800-talets senare del som anger att de var flyttade från södra muren i Kungsträdgården. Karl XIII:s namnchiffer med kunglig krona nytillverkades dock 1817. Den norra infarten med sina grindstugor, järnstaket och järngrindar med Karl XIV:s krönte monogram började enligt räkenskaperna byggas våren 1844, men stod färdig först i november. Det var "Jerngjutaren J. Lamm som för närvarande nästan ensam utför Jerngjutning i Hufvudstaden" som var försenad med grindarna.

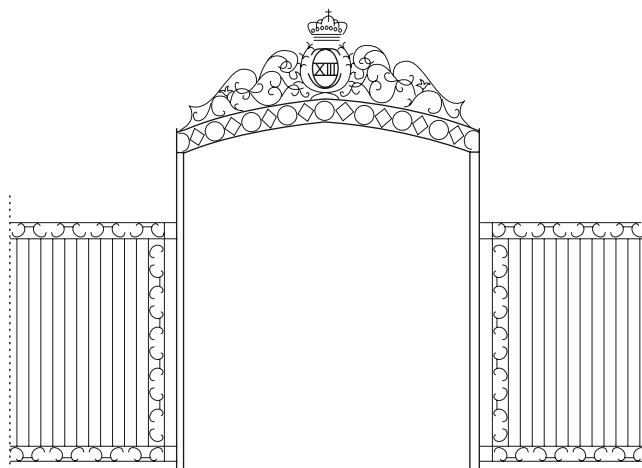
I Slottsarkivet finns sex odaterade ritningar med förslag till båda infarterna, men endast en stämmer med det vi ser i dag och det gäller den norra infarten. Grindarna har ett kraftigt uppsvängt mittstycke och är liksom staketet rikt ornamenterade med nygotiska och andra stilelement. I form och stil står de nära Blå porten vid Djurgårdsbron från 1848, tillskriven arkitekten J.A. Hawerman och gjuten vid Brevens bruk. De var således helt moderna på 1840-talet.

Trots staket och vaktstugor tycks Hagaparken under större delen av 1800-talet ha varit tillgänglig för Stockholms borgerskap och ett omtyckt mål för söndagens utflykter.

Barbro Hovstadius är fil. dr i konvetenskap och tidigare 1:e intendent vid Nationalmuseum.

Gjutjärnsgrindar
vid Haga norra (vänster) och Haga södra.

Ta steget in i parken! **HAGA – BRUNNSVIKENS VÄNNER** *Bli medlem Du också!*

Årsavgift 125 kronor. Familjemedlem, ungdom och studerande upp till 25 år 50 kr. Föreningar och företag 250 kr. Postgiro: 428 37 57 – 5.

Kattrumpstullen 6

ÄRENDET MED YTTERLIGARE BEBYGGELSE PÅ Roslagstullsklippan har nått ett steg längre och nu föreligger ett förslag till ändring i stadsplan för fastigheten Kattrumpstullen 6. Redan tidigare har Haga-Brunnsvikens vänner yttrat sig, och har nu inlämnat en ny skrivelse.

Ett krav som ställs på ny bebyggelse i Nationalstadsparken är att den inte får skada det historiska landskapets natur- och kulturvärden. Men i det aktuella ärendets miljökonsekvensbeskrivning görs ingen analys av vilka dessa värden består i, och hur de nya husen förhåller sig till dem. De analyser som görs handlar endast om hur de nya husen ska anpassas till äldre hus i närmiljön.

En adekvat värdebeskrivning måste hantera den idévärld som låg till grund för de engelska parker som växte fram kring Brunnsviken på 1700-talet. Den samtidiga upplevelsen av den förskönade, den kultiverade och den vilda naturen är här centrala element. Kontrasten mellan den dramatiska och vilda naturen vid Roslagstullsklippan och den tuktrade och förskönade på andra sidan Roslagsvägen, i Bellevueparken, var viktig. Synsättet avspeglas i den samtida landskapskonsten. Därtill kommer namnsättningen av området Albano, som Roslagstullsklippan är en del av; här återskapades ett imaginärt italienskt Albanoberg. Klippbranten är alltså en viktig och betydelsebärande del av det historiska landskapet kring Brunnsviken.

I miljökonsekvensbeskrivningen konstateras helt korrekt att de redan uppförda stora husen Fysikcentrum, på bergets nordsida, och Kattrumpstullen 5, precis ovanför trafikrondellen vid Roslagstull, är visuellt dominerande. Den planerade bebyggelsen anges ge viss förtätning av silhuetten sett från Bellevue och Haga. Den skada parkens kulturvärden redan lidit kan givetvis inte rättfärdiga att ytterligare skadliga ingrepp görs i det historiska landskapet. Haga-Brunnsvikens vänner förordar att det fortsatta planarbetet inriktas på att göra ytan till ett grönområde utan byggrätt.

Yttrandet, som är författat av Christian Laine, finns att läsa på föreningens hemsida med adress www.haga-brunnsviken.org. ●

Eldhs ateljé i kris

CARL ELDH S ATELJÉ I BELLEVUEPARKEN, SOM uppfördes 1919 efter ritningar av Stadshusets arkitekt Ragnar Östberg, är sedan 1963 ett museum. I denna säregna byggnad med sitt vackra läge högt uppe på Bellevueklippan levde och verkade skulptören Carl Eldh fram till sin död 1954.

Ateljén och samlingarna testamenterades i slutet av 1950-talet till en privat stiftelse som i dag är huvudman för museet. Byggnaden rymmer större delen av Carl Eldhs produktion i form av gipsmodeller och har under åren stått i stort sett orörd. Ateljébyggnaden genomgår för närvarande en yttre renovering som kommer att bli klar under sommaren 2004.

Framtiden för museet är nu mycket osäker. Det kommunala bidraget och entréintäkterna räcker inte för att driva museet. Stiftelsen har under åren sökt mer pengar för att kunna driva verksamheten och hålla museet öppet för besökare. Om inte detta lyckas är det osäkert om museet över huvud taget kan ha fortsatt öppet under hösten och även i framtiden. I dagsläget sträcker sig museets planerade öppettider fram till och med augusti.

Bakom ateljémuseets slutna och lite hemlighetsfulla fasad mot Lögebodavägen döljer sig en stor och ljus verkstad, spartanskt inredd med en öppen spis och en generös fönstervägg mot Brunnsviken. På baksidan av huset finns en mindre ateljé med fönster mot

trädgården. Ateljébyggnadens väggar och golv är fyllda av skisser och modeller till flera av Carl Eldhs offentliga verk och privata beställningar.

Med sin djupa människokännedom blev Carl Eldh en av sin tids främsta porträttsskulptörer. Byster av konstnärskamrater som Richard Bergh och Karl Nordström liksom av en rad samtida kulturpersonligheter, politiker och kungligheter blickar ner på besökaren från hyllorna längs de höga, gråkalkade väggarna. I den så kallade Rotundan på byggnadens framsida finns fullt av minnen från Carl Eldhs Paristid, familjefotografier och konstverk av kända och okända konstnärer.

Carl Eldh var en mångsidig konstnär och det stora antalet skulpturer i hans ateljé ger en imponerande bild av hans omfattande produktion där flera verk kan följas från första skissen till det slutliga utförandet. Ett besök i ateljén ger inte bara en unik inblick i en skulptörs skapande verksamhet utan även en möjlighet till ett studium av Carl Eldhs samtid och känslan av att gå in i en ateljé där tiden stannat.

Carl Eldhs ateljémuseum är ett nationellt kulturarv. Förhoppningsvis inser Stockholms stad dess stora värde när anslaget till museet ska diskuteras i juni 2004. Annars är risken stor att museet stängs.

*Petra Gröminge, vikarierande
de intendent,
Carl Eldhs ateljémuseum.*

HAGADAGEN SÖNDAGEN DEN 13 JUNI 2004

I SAMARBETE MED BERÖRDA INSTITUTIONER OCH MED HJÄLP AV sakkunniga guider och ledare ordnas besök och visningar på nedan nämnda institutioner liksom ett antal vandringar i parken mellan kl. 11.30–16.00 (cirka).

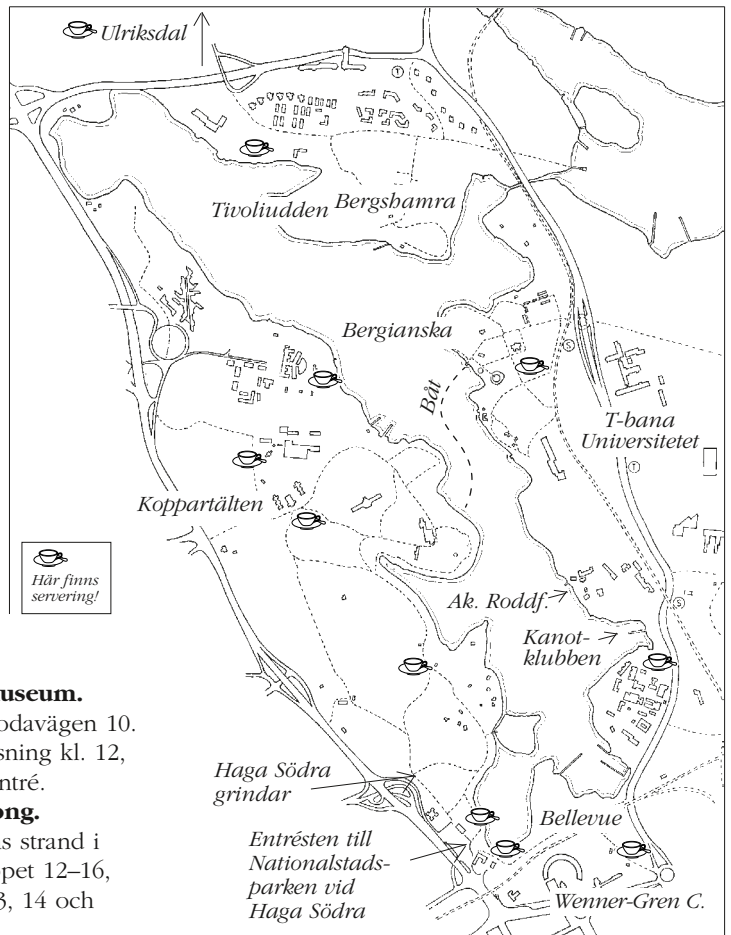
Haga-Brunnsvikens vänner finns på plats under dagen vid ett bokbord framför Koppartälten. Här kan du bläddra i böcker och prata med någon av styrelsemedlemmarna. Väl mött!

TIPSPROMENAD:

Kl. 11.30–16.00: De som vill prova sina egna kunskaper kan när som helst efter kl. 11.30 hämta tio frågor om Haga vid bokbordet vid Koppartälten och lämna in svaren vid Haga Forum, Haga södra, senast kl. 16.00. De först dragna fem svaren med alla rätt kommer att få Martin Stugarts bok *Längs Stockholms stränder* i pris!

VANDRINGAR OCH VISNINGAR:

- Kl. 12.00: Körsång i Hagaparken**
Dirigent Göran Staxäng leder ett 100-tal sångare från kören Cantemus. Samling vid Koppartälten. Gratis.
- Kl. 13.00: Cykeltur längs Brunnsvikens stränder.**
Samling vid Wenner-Gren Center. Vid styret: Peter Schantz, Haga-Brunnsvikens vänner. Turen går till Ulriksdal. Gratis. Ta gärna med mat-säck!
- Kl. 13.00: Bellevue och Stallmästaregården.**
Arkitekt Jana Zupanc berättar och visar. Samling vid entréstenen vid Haga Södra. 20 kronor.
- Kl. 13.00: Visning av Ulriksdals slottskapell och drottning Kristinas kröningskipage.**
Guide Lasse Brundin. Samling vid Confidencen. 20 kronor.
- Kl. 14.00: Bergianska trädgården.**
Visning av Edvard Andersons växthus. 30 kronor.
- Kl. 14.00: Med Bellman och Gustav III i Haga.**
Litteraturvetare och trubadur Bengt Jonshult leder en historisk vandring med musikaliska inslag. Samling vid Koppartälten. 20 kronor.
- Kl. 15.00: Promenad i Hagaparken.**
Samling vid Haga Södra grindar. Promenaden leder oss bland annat förbi Finnstugan, Plåtskjulet, Turkiska kiosken och Kinesiska pagoden. Slottsarkitekt Erik Langlet och arkitekt Christian Laine. 20 kr.
- Kl. 15.00: Tivoliudden och Bergshamra.**
En kulturhistorisk vandring under konstnär Egil Malmstens ledning.
- Kl. 16.00: Båttur från Haga slotts brygga till Strömkajen.**
50 kronor, barn (6–11 år) 25 kr.

MUSEER:

Carl Eldhs ateljémuseum.

Bellevue, Lögebodavägen 10. Öppet 12–16, visning kl. 12, 13, 14 och 15. Entré.

Gustav III:s paviljong.

Vid Brunnsvikens strand i Hagaparken. Öppet 12–16, visning kl. 12, 13, 14 och 15.00. Entré.

Fjärilshuset – Haga trädgård.

Bakom Koppartälten i Hagaparken. Öppet 11–17.30. Entré.

Haga parkmuseum, Koppartältet.

Öppet 11–17. Gratis.

Bergianska trädgården.

Edvard Andersons växthus (visning kl. 14.00) och Victoriahuset hålls öppna kl. 11–17. Entré. Besök i trädgården är gratis.

Ulriksdal: Drottning Kristinas kröningskipage.

Öppet 12–16. Entré.

PROGRAMPUNKT I HÖST:

Tisdagen den 7 september, 18.30

NORRA LÄNKEN

NORRTULL

ROSLAGSTULL

ALBANO

HUSARVIKEN

Stadsbyggnadsborgarrådet Py Börjeson

talkar om viktiga vägval i planeringen i några känsliga ekologiska spridningszoner vid Brunnsviken och Norra Djurgården i Nationalstadsparken.
Plats: Tekniska Nämndhuset, Fleminggatan 4, Hörsalen.

BÅTTURER:

Kl. 10.00: Till Haga genom Ekoparken, världens första Nationalstadspark!

Haga-Brunnsvikens vänner och Strömman Turism & Sjöfart AB ordnar båtturen med *Delfin IV*.

Avgång kl. 10.00 från Strömkajen (vid Grand Hotel) till Haga slott via Ulriksdal och Bergianska trädgården. Ankomst ca kl. 11.45. Avgång kl. 16.00 från Haga slott med ankomst till Strömkajen senast kl. 18.00. Enkel resa 50 kr. Barn (6–11 år) halva priset. Ingen bokning.

Kl. 12–14: Turer mellan Bergianska trädgården och Haga slott.

Avfärd från Bergianska ca. 12.00, 12.30, 13.00, 13.30, 14.00, 14.30, 15.00 och 15.30. Färden mellan Bergianska trädgården och bryggan nedanför Haga slott tar 5 minuter. Enkel resa 10 kronor.

PADDLING OCH RODD

Akademiska roddföreningen

håller öppet hus mellan 13.00 och 14.00. Beskäda en äkta inriggad med cox eller kanske till och med två!

Brunnsvikens Kanotklubb

Hyr en kanot och få ett helt nytt perspektiv på Brunnsviken och dess stränder. Klubben bjuder på 25 procenters rabatt under Hagadagen! Öppet 10.00 – 20.00. Var ute i god tid!